

PAPER DETAILS

TITLE: Bulgaristan`da `Müstesna Vakıflar` Sorunu ve 1909 Yılı Komisyon Kararlari

AUTHORS: Neriman Ersoy Hacısalihoglu

PAGES: 155-176

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/102089>

BULGARİSTAN'DA "MÜSTESNA VAKIFLAR" SORUNU VE 1909 YILI KOMİSYON KARARLARI

Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU*

Özet

Bu makalede Bulgaristan'da 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Müslümanlara ait 'Müstesna Vakıflar' sorunu ele alınmaktadır. 1877/78 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda kurulan ve 1908'de bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan Prensliğinde Müslümanlara ait vakıflara tedrici olarak el konulmuştur. Vakıf mütevellilerinin şikayetleri üzerine Osmanlı hükümeti Bulgaristan hükümetinden bu sorunun çözümünü talep etti. Nihayet Osmanlı hükümetinin Bulgaristan'ın bağımsızlığını kabul ettiği 19 Nisan 1909 tarihli protokolde, Bulgar hükümeti ülkedeki Müslümanların vakıf sorunlarının çözümü için bir komisyon kurulacağını taahhüt etti. Bunun üzerine 27 Temmuz 1909'da Bulgar hükümeti yalnızca Bulgarlardan oluşan bir komisyon kurdu. Komisyon 24 Ekim 1909'da tamamladığı raporda, protokolde geçen 'müstesna' kavramından yola çıkarak, protokolün yalnızca Osmanlı döneminde Evkaf Nezareti idaresi dışında kalan ve 'müstesna vakıf' diye tanımlanan bir grup vakıf için geçerli olduğuna karar verdi. Talep ettiği belgelerle bu vakıfların geri alınmasını oldukça zorlaştıran komisyon, buna rağmen gelen dilekçelerin tamamını (42 vakıf için) değişik bahanelerle reddetti. Bundan sonra da iki hükümet arasında yürütülen görüşmeler Bulgaristan'da el konulmuş ve el konulmaya devam edilen Müslüman vakıflarının durumunu değiştirmede.

Anahtar Kelimeler: Vakıflar, Müstesna vakıflar, Bulgaristan'da Müslüman vakıfları, Bulgaristan'da Türk azınlık, Bulgaristan'ın Bağımsızlığının Kabulü Hakkında Protokol

Giriş

Balkanların fethiyle Osmanlılar Bulgaristan'ı da kendi topraklarına dahil etti ve kısa zamanda iskan ederek burada, İslamiyet'in sembolü olarak bilinen cami, mescid ve vakıflar kurdu. Zaman içerisinde bu kurumlar, bütün Balkan coğrafyasında yaygınlaştırıldı ve bölgedeki gelir kaynaklarının önemli bir kısmı bu vakıflara bağlandı. Osmanlılar vakıfları kurarken, yakınına dükkan, hamam, kervansaraylar inşa etti. Nitekim birçok kurumun ayakta kalmasında bu vakıflar önemli rol oynamaktaydı.

Fakat 1877/78 yılında yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında kurulan Bulgaristan Prensligi'nde Müslümanlara ait vakıfların büyük bir kısmı yok edildi.¹ Savaş sonrası oluşan şartlar dolayısıyla Bulgaristan, Osmanlı İmparatorluğu sınırlarından ayrıldı. Bulgaristan, her ne kadar 1908 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğuna bağlı bir prenslik olarak görünse de kuruluşundan itibaren fiilen Osmanlı devletinden bağımsız bir devlet olarak hareket etmekteydi.² Osmanlı devletinin etkisinden uzaklaşarak Rusya ve diğer Batılı devletlerin etkisi altına giren Bulgaristan'daki Müslüman vakıfları kısmen 400 yıllık bir geçmişe sahipti.³ Müslümanlar için çok büyük bir öneme sahip bu vakıflara Bulgaristan yönetimi el koydu.

* Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; nerimanersoy@hotmail.com.

¹ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Neriman Ersoy, *Bulgaristan Prensligi'nde Türk Emlaki*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996. Ayrıca Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Osmanlı-Rus Savaşından Sonra Bulgaristan'da Türk Vakıfları", *Köprüler Kurduk Balkanlara*, Ed. Yıldırım Ağanoglu, İstanbul 2008, s. 155-161.

² 1879 yılında ilan edilen ilk Bulgar Anayasasında ve Prens seçimi sürecinde bunu açıkça görmekteyiz. Bkz. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgaristan Prensligi'nde İlan Edilen İlk Anayasa: Tırnova Anayasası", *Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, Ed. F. Emecen, İstanbul 2009, s. 107-118.

³ Kayıtlarda geçen ilk vakıflardan biri 1415 yılında Eski Zagora (Stara Zagora)'da kurulmuş olan Sarım Bey oğlu Umur Bey'in vakfı'dır. 1488/89 yılında Köstendil'de kurulmuş olan Vezir Halil Paşa'nın; 1470 yılında Filibe'de kurulmuş olan Rüstem Paşazade İskender Bey'in; 1471 yılında kurulmuş olan İsfendiyar oğlu İsmail Bey vakfı; 1500 yılında kurulmuş olan Sadrazam Çandarlı İbrahim Paşa vakfı; 1501 yılında kurulmuş olan Vezir-i Azam Mustafa Paşa vakfı; 1495 yılında Plevne (Pleven)'de kurulmuş olan Mihâl oğlu Ali Bey'in vakfı ilk vakıflar arasındadır; 1506 yılında Sofya ve Niğbolu (Nikopol)'da kurulmuş olan Yahya Paşa vakfı; 1547 yılında yine Sofya'da Sofu Mehmet Paşa vakfı kurulmuştur. Osman Keskioglu, "Bulgaristan'da Bazı Türk Abideleri ve Vakıf Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, VIII, 1969, s. 309; Osman Keskioglu, A. Taha Özaydın, "Bulgaristan'da Türk-İslam Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, XVII, 1983, s. 112.

Genel olarak vakıflar konusunda oldukça fazla çalışma bulunmasına rağmen,⁴ Bulgaristan'la Osmanlı Hükümeti arasında 20. yüzyılın başlarında yaşanan "Müstesna Vakıflar" meselesi henüz incelenmemiştir. Bu mesele, 1909 yılında Osmanlı Hükümeti ile Bulgaristan arasında imzalanan ve Osmanlı devletinin Bulgaristan'ın bağımsızlığını kabul ettiği protokolde gündeme geldi. Protokolde kullanılan "müstesna vakıflar" ibaresine dayanarak sorun "Müstesna Vakıflar Sorunu" olarak tartışılmaya başlandı.

Bulgaristan hükümetinin 1909'da oluşturduğu komisyonun raporuna göre "Müstesna vakıflar" (vakuf exceptionels / izklyuçitelni vakufi) evkaf nezaretinin denetimi dışında kalan Hristiyan kilise ve manastırlara ait mülkler, dört halifeye (Hulefâ-yı Râşidîn vakıfları) (Bulgarca / Fransızca belgede dört Müslüman aziz diye geçiyor) ait vakıflar ve Osmanlı devletinin kuruluş dönemlerinde gaziler tarafından kurulmuş ve onların soyundan gelenler tarafından yönetilen vakıflar olarak anlaşılrken⁵, Osmanlı hükümeti bu ibareyle doğrudan evkaf nezareti memurları tarafından yönetilmeyip mütevelliler tarafından yönetilen bütün vakıfların kastedildiğini öne sürmüştür.⁶

Bu çalışmada Osmanlı hükümeti ile Bulgaristan arasında yaşanan bu vakıf sorunun nasıl ortaya çıktığı, sorunun çözümü için ne tür yöntemlere başvurulduğu ve sorunun ne şekilde sonuçlandığı incelenmektedir. Konunun incelenmesinde, 1909 yılında oluşturulan komisyonun aynı yıl tamamlayarak 1910'da yayınladığı rapor, Osmanlı hükümeti ile Osmanlı Sofya Komiserliği / Büyükelçiliği arasındaki yazışmalar vb. arşiv malzemesi esas alınmıştır.

⁴ Bkz. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *İslam Ansiklopedisi*, XII, 2, İstanbul 1986, s. 153-172; Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988; Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995.

⁵ *Doklad i Reşeniya na Komisiyata naznaçena sızlasno çl. II na Tursko-Bilgarskiya Protokol ot 6/19 April 1909 god. virhu Reklamatsiite dosejno Vakufite "Myustesna" / Rapport et décisions de la commission nommée en vertu de l'art. II du protocole Turco-Bulgare du 6/19 avril 1909 sur les réclamations concernant les vakouf "mustesna"*, Sofya 1910, s. 10; BOA, HR.SYS, nr. 311/1, lef 3.

⁶ BOA, HR.SYS, nr. 310/2, lef. 30.

1) "Müstesna Vakıflar" Sorununun Ortaya Çıkışı ve Bulgaristan'daki Müstesna Vakıfların İsimleri

Müstesna Evkaf veya Müstesna Vakıflar Osmanlı devletinde mütevellileri tarafından idare edilen ve belli bir özerkliğe sahip olan vakıflardı. 1826'da Evkaf Nezareti kurulduktan sonra⁷ müstesna vakıflar olarak gruplandırılan vakıflar, bu nezaretin yönetimine dahil edilmeyerek otonom yapılarını korudular. Müstesna vakıflar eskiden beri istisna tutulanlar ile sonradan istisnalık statüsü verilen vakıflar olmak üzere iki gruba ayrılmaktaydı. Birinci grupta "Evkaf-ı Celaliye" diye adlandırılan Celaleddin-i Rûmî evkafı, Hacı Bektaş-ı Veli evkafı, Abdülkadir Geylânî evkafı, Hacı Bayram-ı Veli, Gazi Mihal Bey, Gazi Ali Bey, Gazi Süleyman Bey, Gazi Evrenos Evkafı olmak üzere sekiz taneydi. Sonradan dahil edilenler ise kendi içinde üç kısma ayrılmaktaydı. Bunlardan birinci kısımda Zağnos Paşa, Emir Ahmedü'l-Buhârî, Şeyh Sinan Erdebilî, Himmet Efendi, Firuz Bey, Tur Ali Bey, Şeyh Şücaeddin-i Veli, Bazirgân Hacı Mehmed Efendi, Candarlı Kara Halil Hayreddin Paşa, Germiyanzade Yakub Çelebi, İshak Fakih, Bedreddin Parsî Bey, Molla Şemseddinü'l-Fenârî, Abdülcabbarzade Mustafa Bey evkafı, ikinci kısımda kuruluş tarihlerinden itibaren mütevellileri tarafından istisna olarak idare olunan vakıflar ve üçüncü kısımda sonradan istisnaiyeti onaylanan vakıflardı.⁸ Bu vakıflara ait arazilerden aşarlarını toplamak üzere devlet tarafından ihale yapılır, mültezimlerin senetleri mütevellilere verilirdi. Emaneten idare edildiğinde ise aşar mütevellilere bırakılırdı. Diğer vakıflarda olduğu gibi bunların da muhasebeleri Evkaf Nezareti tarafından kontrol edilir, vakıf şartlarına uyup uymadığı denetlenirdi. 1908 Jön Türk ihtilalinden sonra ilk 8 (sekiz) vakfın istisnaiyeti devam ederken, diğerlerinin bu istisnalık durumu kaldırılmıştır.⁹

Müstesna Vakıflar sorununun nasıl ortaya çıktığına gelince özellikle 1877/78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'dan birçok Türk, malını mülkünü bırakarak İstanbul'a veya Anadolu'ya göç etti.¹⁰ Bu göç edenler

⁷ Nazif Öztürk, "Evkaf-ı Hümayun Nezâreti", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XI, İstanbul 1995, s. 521-524.

⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1951, s. 631.

⁹ a.g.e., s. 631-632.

¹⁰ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara 1994, s. 33-40.

arasında "müstesna vakıfların" mütevellileri de bulunmaktaydı. Bulgaristan'ın bağımsızlığı ile bu vakıfların bir kısmı Bulgaristan Prensiği'nde, diğer kısmı ise Şarki Rumeli Vilayeti'nde kaldı.

1885 yılına kadar Bulgaristan, Berlin Antlaşmasının 12. maddesine¹¹ uyarak mütevellilere vakıf gelirlerini ödedi. Ancak 1885 yılında Bulgaristan ile Şarki Rumeli Vilayeti birleşince Bulgar Hükümeti bu ödemeleri durdurdu. Bunun üzerine Sadarete mütevelliler tarafından arzuahaller gönderilerek bu durumun düzeltilmesi talep edildi.¹² Elbette bu tür vakıfların gelirleri hiç de küçümsenecek boyutta değildi. Bulgaristan Hükümeti bu gelirlere el koydu. Mütevelliler tarafından verilen şikayet dilekçeleri üzerine bu konuda ortak bir Osmanlı-Bulgar Komisyonun oluşturulması gündeme geldi.¹³ Berlin Antlaşmasında öngörülen komisyona mensup olan memurların önceden Bulgaristan ve Şarki Rumeli'ye giderek vakıf ve emlakın tespitini yapması gerekiyordu. Fakat bu komisyon bir türlü bir araya gelemedi. Özellikle Bulgar tarafının konuyu bir takım bahanelerle sürüncemede bırakması meseleyi daha da çözülmez bir hale getirdi.¹⁴

Jön Türk İhtilalinden sonra Osmanlı devletinde yaşanan yönetim değişikliğinden yararlanan Bulgaristan Prensiği, 22 Eylül (Gregoryan takvime göre 5 Ekim) 1908'de bağımsızlığını ilan etti. Aynı gün Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i ilhak etti. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti ile bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan arasında yapılan pazarlıklarda

¹¹ Berlin Antlaşması, ART. 12: "Les propriétaires musulmans ou autres qui fixeraient leur résidence personnelle hors de la Principauté pourront y conserver leurs immeubles en les affermant ou en les faisant administrer par des tiers. Une Commission turco-bulgare sera chargée de régler, dans le courant de deux années, toutes les affaires relatives au mode d'aliénation, d'exploitation ou d'usage, pour le compte de la Sublime Porte, des propriétés de l'Etat et des fondations pieuses (vacoufs) et les questions relatives aux intérêts des particuliers qui pourraient s'y trouver engagés. Les ressortissants de la Principauté de Bulgarie qui voyageront ou séjourneront dans les autres parties de l'Empire Ottoman, seront soumis aux autorités et aux lois ottomanes". Gabriel Noradounghian, *Recueil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, C. IV: 1878-1902, Paris 1903, s. 180. Türkçe tercümesi için bkz. *Berlin Kongresi Protokolleri Tercümesi*, İstanbul 1298, s. 256.

¹² BOA, HR.SYS, nr. 310/I, lef. 1.

¹³ Mehmet İpşirli, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)", *Belleken*, LIII/207-208, 1989, s. 679-692.

¹⁴ BOA, A.MTZ (04), nr. 31/43, lef. 4, lef. 5.

Bulgaristan'daki Müslüman vakıfları da gündeme geldi. Özellikle 31 Mart Vakası'nın (Gregoryan takvime göre 13 Nisan) patlak vermesi üzerine Osmanlı'da ortaya çıkan hükümet krizi döneminde, Bulgaristan'ın Osmanlı devletine savaş ilan edeceği söylentileri de ortaya çıkınca, yeni kurulan Osmanlı hükümeti Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımaya karar verdi. 6 Nisan (Gregoryan takvime göre 19 Nisan) 1909'da Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında İstanbul'da bir protokol imzalanarak Osmanlı devleti Bulgaristan'ın bağımsızlığını resmen tanıdı.¹⁵ Bağımsızlığın tanınmasıyla ilgili müzakerelerde vakıflar sorunu da gündeme getirilerek İstanbul Protokolüne bununla ilgili bir madde kondu. Protokolün 2. maddesine göre, Bulgaristan sınırları içinde bulunan "Müstesna Vakıflar" bir Komisyon tarafından incelenecek ve yapılan talepler doğrultusunda kararlar alınacaktı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde mevcut olan bu komisyon raporları, 1910 yılında Sofya'da dönemin Dışişleri Bakanına verilmek üzere basıldı. Toplam 209 sayfadan ibaret olan bu rapor Bulgarca ve Fransızca olarak iki dilde kaleme alınmıştır.¹⁶ Komisyon, Başkan Petır Dimitrov ile Dosyo İkonov, Dimitır Antonov, Andrey Başev ve Boyan Kırdjiev isimli dört Bulgar üyeden meydana gelmiştir.¹⁷

Raporlar, her vakıf için ayrı ayrı olarak ve numaralandırılarak hazırlanmıştır. Toplam 42 rapor numaralandırılmasına rağmen aralarında eksikler olduğundan toplam 36 vakfın raporu verilmiştir. Aşağıdaki listede vakıfların rapor numarası, isimleri ve nerede bulundukları belirtilmektedir:¹⁸

¹⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX: *İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Ankara 1996, s. 225-231; Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Çev. İhsan Catay, İstanbul 2008, s. 266-267, 298-300.

¹⁶ *Doklad i Reşeniya na Komisiyata*; BOA, HR.SYS, nr. 311/1, lef. 3.

¹⁷ Komisyon, 6-19 Nisan 1909 tarihli Osmanlı-Bulgar Protokolünde ki 2. Maddesine göre sadece 3 aylık bir süre için görevlendirilmiştir. *Doklad i Reşeniya na Komisiyata*, s. 6-7.

¹⁸ *Doklad i Reşeniya na Komisiyata*, s. 26-209.

BULGARİSTAN'DA "MÜSTESNA VAKIFLAR" SORUNU

Tablo 1

1909 Tarihli Komisyon Raporunda Yer Alan Müstesna Vakıflar

Rapor No	Vakfın Adı	Yeri
1	Gazi Ali Bey ve Süleyman Bey	Plevne
2	Piri Mehmet Paşa	Filibe, Y.Zağra, Varna, Silistre
3	Şeyh Hüseyin Hüsnü Efendi	Bali Efendi köyü (Knyajevo) Sofya
4	Turnacıbaşı El Hacı Mustafa Ağa	Şumnu
5	Rakkas Sinan Bey	Karnobat
6	El Hac Murad bin Mustafa	Sofya
7	Kara Mustafa Paşa(Ahmet Kahya)	Yenice, Kazıllağaç
9	Hacı Gevher Sultan	Filibe Sancağı
10	Mustafa Efendi ve Siyavuş Paşa	Sofya
11	Uzun zade el- Hac	Edirne
12	İskender Paşa	Çerçi köyü (Aydos), Arnavutköy (Çırpan)
14	Gazi İsmail Bey Vakfı	Filibe sancağı
15	Süleyman Paşa	Kızıllağaç
16	Karlzade Ali Bey	Karlovo
17	İhtiman Vakfı	Filibe Sancağı
18	Kasım Köy Vakfı	İstanimaka
19	Gazi Firuz Bey Vakfı	Tırnova
20	Feyzullah Ağa	Tırnova
21	Hüseyin Çelebi	Ayvalı köyü (Karnobat)
22	Ahmed Çavuş	Şumnu
23	Hacı Mehmet Alemdar	Tırnova
25	Gülsazlık Çayırılığı	Emirler köyü (Varna)
26	İbrahim Fakih	Mitirizovo (Karlova)
27	Sokollu Mehmed Paşa ve İsmihan Sultan	(Yeri belirtilmemiştir.)
28	Süleyman Paşa	Tırnova
29	Timur Baba Zaviyesi	Razgrad
30	Gazi Evrenos Bey	Güney Bulgaristan
31	Hacı Osman Ağa	İslimye
32	Ömer Paşa	Filibe
34	Mirza Sait Paşa	Ruşçuk
37	Yahya Paşa	Tatarpazarı
38	Arasta Cami ve Ayvalı Han	Ruşçuk
39	Şeyh Doğan Mezrası	Karnobat
40	Makbul İbrahim Paşa	Razgrad Sancağı
41	Pazvant-zade Osman Paşa Vidinli	Vidin
42	Umur Bey	Yeni Zağra

2) Komisyonun Çalışmaları

İmzalanan protokol doğrultusunda “müstesna vakıflarla” ilgili müracaat, mütevelliler veya vekilleri tarafından yapılmıştır. Bulgar Dışişleri Bakanlığının 281 numaralı emriyle 27 Temmuz 1909 tarihinde kurulan komisyon, verilen çeşitli dilekçe, berat ve vakıfnameler ve diğer evrakları incelenmeye başlamıştır. Komisyonun raporundan, komisyonun ilk toplantısının 3 Ağustos 1909 tarihinde gerçekleştiği ve toplam 26 defa toplandığı anlaşılmaktadır.¹⁹

Yapılan müracaatlar, farklı talepler ve belgeler içerdiğinden, Komisyon üyeleri, vakıflar konusu üzerine fazladan bir araştırma yapma ihtiyacı hissetmiştir. Üyeler, ilk önce komisyonun çalışma süresini göz önünde bulundurarak bütün vakıfları üç kategoriye ayırmıştır. Bu kategoriler şöyledir:²⁰

1. Müstesna olmayan vakıflar
2. Müstesna Vakıflara dahil vakıf malları
3. Müstesna Vakıflar

Komisyon, raporun giriş kısmında birinci ve ikinci kategori vakıf mallarının durumunu görüşmeyeceğini ve bu konuda toplantı yapmayacağını, sadece “Müstesna Vakıflar” hakkındaki müracaatları dikkate alacağını belirtmektedir.

İlk ayrımı yaptıktan sonra komisyon, “Müstesna Vakıfların” anlamını ve bu anlama uygun olarak müstesna vakıfların neler içerdiğini araştırmaya başladığını ifade etmektedir. Bunun için komisyon dilekçelerle birlikte verilen evrak yanında vakıflarla ilgili Osmanlı kanunlarını da incelemiştir. Ayrıca Doğu Rumeli Vilayeti ve Bulgaristan’ın Osmanlı devletinden ayrılırken uluslararası anlaşmalara göre sahip oldukları konumu ve bunun vakıflar meselesine etkisini araştırdı. Bu konuda komisyon, Dışişleri Bakanlığı’nın ve Millet Meclisinin (Narodno Sıbraniye) kütüphanelerinde bulunan Osmanlı Kanunlarını²¹, Emlak Kanunu²², İslam Hukuku (Tornauw) gibi eserleri inceledi. Ayrıca da *Legislation*

¹⁹ *Doklad i Reşeniya na Komisiyata*, s. 4-5.

²⁰ *Doklad i Reşeniya na Komisiyata*, s. 6-7.

²¹ aynı yer.

²² aynı yer.

Ottomane (Aristarhi Bey), *Legislation Fonciere* (W. Padel ve L. Steeg), *İslam Hukuku* (Tornauw), *Recueil des Traités de la France* gibi eserleri ve İstanbul Konferansı, Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarının yanı sıra Bulgaristan Prensiğinin anayasası ile Doğu Rumeli Vilayeti'nin Dahiliye Nizamnamesini de gözden geçirdi.

Bütün bu çalışmaların sonucunda komisyon, vakıflar meselesinin hukuksal açıdan iki yönlü incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Bir taraftan şeriat kanununa göre değerlendirirken, öte yandan vatandaşlık hakkının da göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamaktadır.²³ Komisyon "Vakıf" kelimesini inceleyerek morfolojik bakımdan "habs" kelimesiyle eşanlamlı olduğunu ve "bağlamak veya tutmak" anlamına geldiğini belirtmektedir. Rapora göre Kur'an-ı Kerim'de bu kelime geçmediği halde Müslümanlara mal ve mülklerinin tamamını veya yarısını "Allah rızası" için bağışlama hakkı verilmiştir. Hanefi mezhebine dayanan ve şeriat hukukunda da kabul edilen vakıf müessesesinin, vatandaşlık hukukundaki "vakıf" kurumunun da temeline oluşturduğu görülmektedir.²⁴ Rapor'da Osmanlı kanunlarında (Toprak Kanununun 4. maddesinde ve 7 Cemaziyelahir 1287 [4 Eylül 1870] tarihli nizamnamede) bu konunun ayrıntılı olarak tanımlandığı da belirtilmektedir.

Ayrıca komisyonun, bir vakfın kuruluşu için ne tür şartların gerektiği, padişahın vakıflar üzerinde ne gibi bir rolü olduğu, gayr-i sahih vakıflar ile "iktaa istiğlâl" veya "iktaa istirfak" belgesinin padişah tarafından verilmesi zorunluluğu bulunduğu gibi konularda ayrıntılı bilgi derlediği anlaşılmaktadır. Bu arada padişahın imparatorluğun sahibi ve en üst dini ve dünyevi temsilcisi olarak doğrudan kendisinin veya başka bir şahsın aracılığıyla miri toprakları vakıf olarak tahsis edebileceği ifade edilmektedir.²⁵

3) Komisyonun Müstesna Vakıflarla İlgili Tespitleri

Komisyonun raporuna göre, Osmanlı kanunlarında "Müstesna vakıflar" ile ilgili herhangi bir madde bulunmamaktadır. 2 Ocak 1876 (5 Zilhicce 1292) tarihli Maliye Nezaretinin yayınında vakıfların ondalığından (aşarından)

²³ Doklad i Reşeniya na Komisiyata, s. 8.

²⁴ Doklad i Reşeniya na Komisiyata, s. 6.

²⁵ Doklad i Reşeniya na Komisiyata, s. 8.

bahsederken, bunların "müstesna" olarak adlandırıldığı ve genellikle gazi veya din adamları gibi gelirleri düşük kişilere ait oldukları belirtilmektedir. Bu vakıfların, geleneklere ve şeriata dayanarak korunmuş olduğu ve sadece mütevellî tarafından tamamen bağımsız bir şekilde, yani Evkaf Nezaretinin müdahalesi olmadan idare edildiği belirtilmektedir. Fakat vakfın hesaplarının Maliye Nezareti'nin kontrolünde olduğu da vurgulanmaktadır.²⁶

Yukarıda da belirtildiği gibi, komisyon, "Müstesna" vakıfları üç gruba ayırarak sadece üçüncü grup olarak tanımladığı gaziler tarafından kurulmuş ve onların soyundan gelenlere ait vakıflarla daha çok ilgilenmiştir. Raporda bu tür vakıfların olağan dışı şartlarda kurulduğu ve gazi ailelerine ait oldukları vurgulanmaktadır. Bunun üzerine komisyon, bu tür vakıfların kurulması için padişah tarafından verilmiş "iktaa istiğlâl" veya "iktaa istirfak" belgesi bulunması gerektiğini savunmuştur.²⁷ Bu noktada doğrudan padişah tarafından verilmiş orjinal belgenin mütevellîler tarafından delil olarak gösterilmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır ki bunun bu vakıfların bir çoğu için çok zor olacağı ortadadır.

Komisyon vakıflar meselesinde o kadar ince düşünmüştür ki raporlarda mütevellîlerin yaşadıkları yerin de önemli olduğu, herhangi bir olayda hemen müdahale edebilmeleri için vakfın yakınında olmaları gerektiği, dolayısıyla vakfın yakınında oturmayan mütevellîlerin taleplerinin kesinlikle dikkate alınmayacağı belirtilmektedir. Vakfın mülkleriyle ilgilenmeyen ve hatta bunları şahsi amaçları için satan mütevellîlerin bulunduğunu belirten komisyon, buna örnek olarak Karlova'da bulunan vakıf mütevellîsi Süleyman Efendi'nin vakfa bağlı hamam gibi mülkleri 504 liraya sattığına işaret etmektedir.²⁸

Diğer taraftan mütevellîlerin görevlerinin de açık olmadığı, dolayısıyla görevlerinin belirlenmesi gerektiği belirtilerek, yapılan harcamaların listesinin veya şimdiye kadar ne tür işlerin yapılmış olduğunu gösteren bir evrakın getirilmesi istenmektedir.

²⁶ Doklad i Reşeniya na Komisiyata, s. 10.

²⁷ Doklad i Reşeniya na Komisiyata, s. 10-11.

²⁸ Doklad i Reşeniya na Komisiyata, s. 12.

Raporda Berlin Antlaşması da eleştirilerek, bu anlaşma ile verilen hakların Bulgaristan devletinin koşullarıyla uyuşmadığı ve bunların yeniden gözden geçirilmesi gerektiği yazılmıştır. Buna göre, vakıf mütevellilerinin taleplerinin çoğu Berlin Antlaşması'nın 12. ve 18. maddesine dayandırılmaktadır. Fakat Berlin Antlaşmasının bu maddelerinin, yeni kurulan Bulgaristan Prensiğinin vatandaşlık haklarının yerine geçemeyeceği veya bunlardan bir vatandaşlık hakkı teşekkül edemeyeceği vurgulanmaktadır. Rapora göre, bu madde Ayastefanos Antlaşmasının 11. maddesinin yerine konulmuş ve içeriği üzerine pek durulmamıştı. Komisyon Bulgar hükûmetine bu maddenin yeniden gözden geçirilerek redakte edilmesini tavsiye etmektedir.²⁹ Komisyona göre, Berlin antlaşmasındaki maddeler genel maddelerdir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu yeni kurulmuş olan Bulgaristan Prensiğinin topraklarında artık bütün haklarını kaybetmiştir ve hiç bir şey isteyemez. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğunun oradaki hakları tamamen kaybolmuştur. Madem ki Bulgaristan Prensiği Osmanlı devleti tarafından tanınmaktadır, yeni kurulmakta olan bir devletin gelire ihtiyacı olduğu kabul edilmelidir. Artık kendi anayasasıyla ve seçtiği prensle otonom bir devlet olmuştur. Bu yeni devletin anayasasının 48., 69. ve 105. maddeleri ülkedeki bu vergilerin sadece devlete ait olduğunu belirtmektedir. Eskiden Sultan bu gelirleri mütevellilerin toplamasına izin vermekteydi, fakat aynı şeyi bu yeni prenslik yapmak zorunda değildir. Yani Berlin Antlaşması sadece kişisel isteklere değil toplumsal taleplere cevap vermek zorundadır.³⁰ Şarki Rumeli Vilayetinin Dahili Nizamnamesinin 486. maddesinin de yanlış anlaşılıp uygulandığını savunan komisyon, aşar vergisinin vilayet yönetimi tarafından yanlışlıkla mütevellilere bırakıldığını iddia etmektedir.³¹ Raporda yer alan bu yorumlar ve hükûmete yönelik tavsiyelerden, komisyonun Bulgaristan'daki Müslümanların vakıflarla ilgili taleplerine hiç olumlu bakmadığı açık olarak anlaşılmaktadır.

Raporun sonuç kısmında vakıflarla ilgili hakların hangi şartlarda kabul edileceği yinelenmiştir: "Müstesna Vakıflar" ancak padişah tarafından verilen ferman ile iktaya sahip olmalı, vakıfnamesi ve hangi mülkleri kapsadığı,

²⁹ Doklad i Reşeniya na Komisiyata, s. 14-15.

³⁰ Doklad i Reşeniya na Komisiyata, s. 16-17.

³¹ Doklad i Reşeniya na Komisiyata, s. 18.

mütevellilerin görevleri açık olarak belirtilmelidir. Ayrıca mütevellinin "kalitesini" (kaçestvo) gösteren bir berata sahip olması zorunlu görülmüştür. Komisyon, son olarak mütevellilerin dilekçelerinin gerekçesiz ve dayanaksız olarak görülerek reddedilmeleri gerektiğini açıkça beyan etmiştir.³²

Kısaca özetlemek gerekirse, Osmanlı devleti ile Bulgaristan hükümeti arasında Osmanlı hükümetinin Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıdığı 6/19 Nisan 1909 tarihinde yapılan protokol gereği, Bulgaristan hükümetinin oluşturmayı taahhüt ettiği komisyon kurulmuş, ancak bu komisyon, gelirlerine el konmuş Müslüman vakıflarıyla ilgili taleplerin reddedilmesi gerektiğini hükümete rapor etmiştir.

4) Osmanlı Tarafının Görüşü

14/27 Ağustos 1909 tarihli Duyun-ı Umumiye Komiserliği Kalem Müdürü Ahmed Ragıb'ın Sofya'dan hükümete gönderdiği yazıda, Osmanlı hükümetinin Bulgaristan'daki vakıflar konusuna nasıl baktığı görülmektedir. Ahmet Ragıb, protokolün imzalanmasından sonra kurulan komisyonun, protokolde yer alan "müstesna" kelimesini yanlış yorumlayarak yalnızca bir grup vakıfla sınırlı tutmaya meylettiğini ve bu nedenle bu komisyonun vereceği kararlardan endişelendiğini ifade etmiştir. Komisyonun yalnız müstesna vakıflarla ilgileceğini bildirmesi üzerine, bu konuda sıkıntı yaşanacağını ve komisyon üyelerinin "müstesna" kelimesinin manasına dayanarak karar vereceklerini belirtmiştir. Bu şekilde evkaf mülhakatını hariç tutmak istediklerini belirtmiştir. Halbuki İstanbul'da bu konuda yapılan müzakerelerde komisyonun Bulgaristan'daki bütün vakıfları göz önünde bulunduracağı

³² Raporun son kısmının Fransızcası şöyledir: "les vakouf 'mustesna' ont pour objet des droits d'ordre fiscal, concédés au profit des particuliers; mais le traité de Berlin n'a conservé que les droits privés que les particuliers ou les personnes morales possèdent sur les biens vakouf. Aucun traité international ni principe du Droit Public ou International n'admet que les droits d'ordre fiscal d'un nouvel Etat puissent être concédés en faveur des particuliers ou en général restreints, sans qu'il y ait à cet effet une stipulation spéciale. Au contraire, le principe est que la souveraineté du nouvel Etat abolit tous les droits provenant de la souveraineté de l'ancien Etat dans le même territoire et que les impôts et taxes proviennent de la souveraineté de l'Etat, ils ne peuvent être en aucun cas concédés aux particuliers; par conséquent, les prétentions des réclamants, de recevoir pour leur propre compte les impôts ou les taxes de l'Etat, ne peuvent être reconnues comme prouvées et bien-fondées et doivent être rejetées". *Doklad i Reşeniya na Komisiyata*, s. 24-25.

kararlaştırılmış ve Bulgaristan temsilcisi Lyapçev'in de kendisine bu konunun farkında olduğunu ve sorun yaşanmayacağını sözlü olarak belirttiğini yazmaktadır. Oysa komisyon bu sözlü taahhüdün aksine hareket etmektedir. Ahmed Ragıb'a göre "müstesna" vakıflardan kasıt, müteveli tarafından yönetilen bütün vakıflardır. Müstesna evkaf ile Mülhakat evkaf arasında hüküm itibarıyla hiç bir fark bulunmadığını yazmaktadır. Her ikisinin de vakıf memurları tarafından müdahale olmadan, doğrudan müteveli tarafından idare edildiğini belirtmektedir. Ayrıca her ikisinin gelirleri de köy vakıflarının aşarındandır. Aralarında tek fark vardır: müstesna vakıf mütevellileri hesaplarını vakıf memurlarına ibraz etmezler. Mülhakat evkaf mütevellileri ise her sene muhasebelerini vakıf memurlarına göstermek zorundadır.³³ Ahmed Ragıb, hükümetten Bulgaristan hükümetine bu konuda bir yazı göndererek durumu izah etmesini talep etmektedir.

5) Komisyonun Müstesna Vakıflarla İlgili Yazdığı Raporlar

Komisyon farklı tarihlerde toplanarak gelen müracaatları incelemiş ve her başvuruya ilgili kararlar vermiştir. Her vakıf için bir rapor hazırlayan Komisyonun bütün kararları incelendiğinde şöyle bir metot uyguladığı görülmektedir: Önce vakıflar hakkında müracaatla verilen bütün evrak bir araya getirilmiş ve sırasıyla kim tarafından ne tür belge verildiği ve ne tür talepte bulunulduğu kaydedilmiştir. Daha sonraki bölümde kendi argümanlarını ve tespit ettikleri eksikleri sunmuşlardır. Sonuç kısmında da bütün talepleri farklı gerekçelerle reddetmişlerdir.³⁴ İlginç olan şu ki evraklarda eksik olmadığı halde bazı vakıflar "müstesna vakıf" değildir denilerek mütevellilerin talepleri geri çevrilmiştir. Gerekçelerde Berlin Antlaşmasının 12. ve 18. maddelerini tamamen reddederek bu konuyla kesinlikle bir bağlantı kurulmaması gerektiği, onun ayrı algılanması gerektiği savunulmuştur. Mütevellilerin verdikleri belgeleri de yetersiz olduğu veya bilgi eksikliği gerekçesiyle geçersiz sayan komisyon, vakıfları geri vermemek için bütün fırsatları değerlendirmiştir.

³³ BOA, HR.SYS, nr. 310/2, lef. 30.

³⁴ Doklad i Reşeniya na Komisiyata, s. 26-209.

6) Müstesna Vakıfların Mütevellileri

Komisyondun raporundan da anlaşılacağı üzere Bulgaristan hükümeti vakıflarla ilgili taleplere yönelik ciddi önlemler almamıştı. Bunun üzerine vakıflarına el konmuş mütevelliler, Osmanlı hükümetine arzlar göndererek bu soruna müdahale etmesini istemişlerdir. Edirne'de Gazi Mihal Bey vakfi mütevellilerinden Ahmed tarafından 5/18 Eylül 1911 tarihinde Sadrazama gönderilen bir yazıda, komisyondun kurulmasından itibaren Bulgaristan hükümetinin vakıflar konusunda hiç bir girişimde bulunmadığından şikayet edilmektedir. "Gazi Mihal Bey evladanından" Ali ve Süleyman Beylerin Plevne ve çevresinde 19 köyden oluşan "evkaf-ı istisnaiyeleri"nin gelirleri 33 seneden beri tahsil edilememektedir. Bulgaristan'ın bağımsızlığının tanındığı protokolde yer alan vakıf meselesinin çözüleceğine dair madde Bulgaristan'daki bütün mütevellilere ümit kaynağı oldu. Fakat o zamandan beri "kim bilir ne gibi esbab-ı siyasiyeye binaen hiç bir şey yapılamadı". Bu protokolün "her iki hükümetin namusunu temsil ettiğini" belirten müteveli, bu konuda Osmanlı hükümetinin Sofya'daki sefaret aracılığıyla müdahalede bulunmasını talep etmektedir.³⁵

Osmanlı hükümetine başvuran bir başka müteveli Tırnova'da Gazi Firuz Bey Evkafı mütevellisi Ahmed Şükrü Bey'dir. Merhum Firuz Bey hayratına bağlı evkafıdan bazı köy ve müsakkafat hasılatının Bulgaristan Emaretince alındığını belirten müteveli, kendisine hiç bir şey verilmediğini ve hakkını almak için hukuk yoluna başvuracağını bildirmektedir.³⁶

Şeyhülislama gönderilen bir yazıda ise komisyondun raporu tamamlamasından sonra tercüme edilmesi talep edilerek; ayrıca rapordan dolayı Bulgar hükümetine sert bir cevap verilmesi istenmiştir. Buna göre, raporda bir çok şer'i örnek gösterilerek evkafın tarifinin yapıldığı, vakıfların mahiyetlerinin, kısımlarının ve kuruluş şartlarının tarif edildiği belirtilmektedir. Ayrıca tahrip olmuş vakıflar ve mütevellinin evkafı olduğu mahalde ikamet mecburiyeti gibi maddelerle komisyondun talepleri reddettiği vurgulanmaktadır.³⁷

³⁵ BOA, HR.SYS, nr. 311/1, lef 39.

³⁶ BOA, A.MTZ (04), nr. 97/3; A.MTZ (04), nr. 65/20.

³⁷ BOA, HR.SYS, nr. 311/1, lef. 1.

Komisyonun haksızca verdiği kararlar üzerine vakıf mütevellileri Osmanlı Hariciye Nezaretine ve Evkaf Nezaretine dilekçeler göndermişlerdir. Bunlar arasında, İsfendiyarzade Gazi İsmail Bey'in Markova'daki vakıfları ile ilgili mütevellisi Mehmed Cemaleddin Bey, Karlova mütevellisi vekili Raşid Bey ile Mihael Gazi vakfının mütevellisi Yusuf Beyin ortaklaşa kaleme aldıkları dilekçe dikkat çekmektedir. Mütevelliler, Şarki Rumeli Vilayeti dahilinde bulunan *müstesna* vakıfların mütevellilerinin "hakk-ı meşru kanunları" olan Berlin Antlaşmasının 12. maddesi ile hem Avrupa devletleri hem murahhaslar tarafından tasdik olunduğunu hatırlatarak, bunu Bulgar Hükümeti'nin de inkâr etmediğini yazmaktadır. Hatta Şarki Rumeli Vilayetinin Bulgaristan Prensliği ile birleşmesine kadar sorun olmadığını savunmaktadırlar. Fakat 1885 senesinden beri Bulgaristan hükümetinin mütevellilere haksızlık yaptığını ve onları mağdur ettiğini belirtmektedirler. Berlin Antlaşmasında ve Şarki Rumeli Vilayeti Nizamnamesinde bulunan maddelerin Bulgaristan Hükümeti tarafından uygulanmasını talep etmektedirler. Ancak bunun Osmanlı ve Bulgar delegelerinin müzakereleri sonucunda sağlanabileceğine işaret ederek, bunun için Osmanlı hükümetinin girişimde bulunmasını rica etmektedirler.³⁸

Bununla birlikte vakıflarla ilgili hakların geri verilmesinin aksine vakıf mallarına el konulmaya devam ettiği görülmektedir. Örneğin Şumnu'da vakfa ait iki kazancı dükkânı belediye reisinin emriyle yıktırılmıştır. Ayrıca Belgradcık'ta bir caminin tekrar inşasına başlandığı, fakat belediye reisi tarafından buna el konularak üzerine 15 adet kasap dükkânı inşasına başlandığı Evkaf Komisyonları reislerine bildirilmiştir.³⁹ Diğer bir belge ise Sofya Sefaretine Kâniye Hanım tarafından gönderilmiş bir istid'adır. Bulgaristan'ın Filibe şehrinde bulunan Şehabeddin Paşa Vakfının "müstesna vakıf" olarak kabul edilmediğini yazan müteveli Kâniye Hanım, bunun adaletsiz olduğunu ve bundan sonra bu konuda ne yapıp yapılmayacağını sormaktadır.⁴⁰ Bir başka belgede, mütevelliler vekili ve evlâd-ı vakıftan İsfendiyarzade bin Ahmed Ragıb 17 Ağustos 1327 tarihli dilekçesinde Bulgaristan'la imzalanacak olan ticaret antlaşmasını fırsat olarak değerlendirerek "müstesna vakıflar" konusunun

³⁸ BOA, HR.SYS, nr. 310/1, lef. 1.

³⁹ BOA, HR.SYS, nr. 310/1, lef. 2.

⁴⁰ BOA, HR.SYS, nr. 311/1, lef. 27.

gündeme getirilmesini önermiştir.⁴¹ Komisyon tarafından verilen olumsuz raporlar yüzünden sonuçsuz kalan "müstesna vakfı" meselesi, Balkan Savaşlarından sonra da tekrar gündeme gelmiştir.⁴² Fakat bu dönemde de vakıflarla ilgili hakların geri verilmesi konusunda Bulgaristan hükümeti gerekli girişimde bulunmamıştır.

Sonuç

Bulgaristan'ın kuruluşuyla birlikte başlayan Bulgaristan'daki Müslüman vakıfları meselesi Osmanlı hükümetinin Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıdığının kayıt altına alındığı protokolde gündeme geldi ve Bulgaristan hükümetinin bir komisyon oluşturarak sorunu çözmesi kararlaştırıldı. 31 Mart Vakası nedeniyle Osmanlı'da hükümet krizinin yaşandığı bir dönemde Osmanlı hükümetinin Bulgaristan'ın bağımsızlığını kabul etmesi üzerine, Bulgaristan hükümetinin de buna karşılık bir iyi niyet gösterisi veya bir taviz olarak protokole böyle bir maddenin eklenmesini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Fakat bu maddenin kağıt üzerinde kaldığı görülmektedir. Çünkü tamamıyla Bulgarlardan oluşan bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon protokolde yer alan "müstesna" kelimesinden yola çıkarak yalnızca belli bir grup vakfı bu statüde kabul etmiş, ayrıca bu vakıfların "müstesna" olduğunun ispat edilmesi için doğrudan padişah tarafından verilmiş fermanlar ve bunun gibi bir çok belge talep etmiştir. Sonuç olarak mütevellilerin tamamının talepleri bu komisyon tarafından reddedilmiştir. Gerekçe olarak da vakıfların "müstesna" statüde olmadığı, mütevellilerin evraklarının eksik olduğu veya vakfın "dayanağının olmadığı" gibi bir dizi bahaneler öne sürülmüştür. Bu yapılırken Berlin Antlaşmasının bu konuda ön gördüğü haklar, Bulgaristan devletinin menfaatlerine uymadıkları gerekçesiyle reddedilmiştir. Yani bağımsızlığını kazanmış bir devlet olarak Bulgaristan, fiili gücünü kullanarak asırlarca var olan vakıfları zaptetmiştir. Diğer taraftan Osmanlı delegeleri ise dikkatsizliğin kurbanı olmuşlardır. Protokol'ün imzalanması esnasında ayrıntıların kağıda dökülmemesi, "Müstesna Vakıf" meselesinde zorlukların ve sıkıntıların sebebi olmuştur.

⁴¹ BOA, HR.SYS, nr. 311/1, lef. 41.

⁴² BOA, HR.SYS, nr. 312/2, lef. 61.

Şifahen söylenen sözler Bulgarlar tarafından daha sonra kesinlikle kabul edilmeyerek, adeta Osmanlılara bir "tuzak" hazırlamışlardır.

Sonuçta yasal bir yolla el koyma metodunu kullanarak kamuoyuna vazifesini yaptığını ilan eden komisyon bütün vakıflara sessizce el koymuştur.

Abstract

THE QUESTION OF "EXCEPTIONAL FOUNDATIONS" (MÜSTESNA VAKIFLAR) IN BULGARIA AND THE DECISIONS OF THE COMMISSION IN 1909

This paper deals with the question of the "exceptional foundations" (Müstesna Vakıflar) of the Muslims in Bulgaria in the beginning of the 20th century. In the Bulgarian Principality which was established after the Russo-Ottoman War of 1877/78 and declared its independence in 1908, the charitable foundations of the Muslims were gradually confiscated. Because of the complaints of the vakf administrators, the Ottoman government demanded from the Bulgarian government the solution of this problem. Finally when the Ottoman government recognized the independence of Bulgaria with a protocol signed on April 19th, 1909, in the same protocol the Bulgarian government accepted the formation of a commission to solve the vakf question. The commission established by the Bulgarian government on July 27th, 1909, consisted of Bulgarian members only. The commission completed its report in 1909. It interpreted the term "exceptional" in the protocol as it would concern only a certain part of the foundations which were not under the control of the Ministry of Foundations in the Ottoman time. By demanding many documents, the commission made difficult for the administrators of the confiscated vakfs to file petition; and all petitions (for 42 vakfs) were rejected on different pretexts. Also the subsequent negotiations among both governments did not change the actual situation of the Muslim foundations which were already confiscated and continued to be confiscated in Bulgaria.

Keywords: Charitable foundations, Exceptional Foundations, Muslim vakfs in Bulgaria, Turkish Minority in Bulgaria, Protocol of the Recognition of the Bulgarian Independence

Plevne'deki Gazi Ali Bey ve Süleyman Bey Vakfı Hakkındaki Komisyon Kararı

Décision № 1

sur le vakouf „Ghazi Ali Bey et Suleiman Bey“ dans la ville de Pléven.

La Commission administrative, nommée par arrêté de Monsieur le Ministre des Affaires Étrangères et des Cultes, en date du 27 juillet a. e. № 281, et composée comme suit:

Président: M. Pierre Dimitroff, Conseiller du Ministère des Affaires Étrangères et des Cultes;

Membres: M. Dimitre Antonoff, Préfet du district de Roustchook; M. Dossin Iconomoff, Conseiller à la Haute Cour de Cassation; M. André Bascheff, de Pléven, Député au Sobranie, et M. Botan Kardjioff, Chef de la Section des Domaines de l'État au Ministère des Finances, a examiné le 2 Septembre 1909 les documents rapportés par le membre A. Bascheff sur le vakouf „Ghazi Ali Bey et Suleiman Bey“ sis dans la ville de Pléven, portant les №№ 1 et 8 dans la liste annexée à la note-verbale de la Légation Impériale Ottomane à Sofia, du 28/10 Août a. e. sous le № 647.

Exposé de la réclamation:

Les documents et leur teneur:

Primis. Une pétition en langue turque adressée au Ministère des Affaires Étrangères en Turquie, portant le cachet d'un certain Sabri Mahmoud Hedun, qui s'intitule secrétaire et percepteur de ce vakouf. Par cette pétition on demande une prompte solution du différend sur les biens et les droits des héritiers des vakoufs Ghazi Mihal Bey, Ali Bey et Suleiman Bey de Pléven.

Seconde. Une „lailha“ (exposé) en langue turque, adressée à la commission par les personnes suivantes: a) Es-Said Mustafa Nouri, s'intitulant mutevelli des vakouf Ghazi Mihal Bey, Ali Bey et Suleiman Bey et un petit fils du défunt Hadji Osman Bey, successeur aulit vakouf; b) Hadji Ali Bey Zaade-Mahmoud Nedim, s'intitulant également mutevelli; c) Eyub Sabri İbnî Mahmud Nedim, descendant de Mihal Bey, s'intitulant mutevelli du vakouf „Hani Hanoum“ et de Ghazi Mihal Bey, et en même temps faisant fonction de secrétaire (kistib) et de percepteur (djabi) du vakouf „Ghazi Ali Bey et Suleiman Bey“; d) Abdoula Rifat, qui prétend être du nombre des héritiers descendants du testateur; et e) Mehmed, s'intitulant mutevelli du vakouf „Husein Bey ben Velli Bey“. Les trois premiers ont apposé leurs cachets et les deux derniers leurs signatures en langue turque au bas de la lailha.

Dans cette lailha ils exposent ce qui suit:

Ghazi Ali Bey et Suleiman Bey ont fondé dans la ville de Pléven un vakouf. Les vakouf dans cette ville consistaient en mosquée, mausolées, cimetière, écoles, medresse, imaret et autres établissements pieux et de bienfaisance, situés dans cette ville et dans les villages environnants. — Étaient également sous la dépendance de ce vakouf les vakouf suivants: „Hani Hanoum“, „Husein Bey ben Velli Bey“, „Hadir Pacha“, „Ahmed Pacha“ et autres. L'administration de ce vakouf a été entre les mains du mutevelli, conformément au testament des fondateurs. Les biens du vakouf étaient un konak avec cour et jardin servant d'habitation aux mutevelli. Les immeubles de rapport étaient: un bain, un moulin, deux prairies et plu-

siens pâturages. Les revenus étaient perçus de 18 villages qui sont énumérés et consistaient en dîme sur les céréales, vignes, soie, sennar, foin, jardin potager, lin et autres. Ils percevaient encore des revenus de différentes „ressoume“, du droit de „taps“ etc. et encore de l'octroi et de l'impôt sur les poids et mesures dans la ville de Pléven. Tous ces revenus étaient employés à récompenser les mutavelli, au paiement du personnel de l'administration du vakouf, aux frais d'entretien des biens et des institutions; une somme de 40 mille piastres était payée comme „Maktoia“ au Ministère des Affaires Étrangères à Constantinople et le reste des revenus servait à l'entretien de nombreuses familles, héritières des testateurs. Ils affirment qu'à partir de la guerre Russo-Turque jusqu'à ce jour tous ces revenus étaient perçus par le Trésor de la Bulgarie et qu'à eux rien n'en a été donné. Quelques-uns de leurs biens auraient été occupés par l'État, par la commune urbaine, par des villages et par des particuliers. De nombreuses pétitions auraient été présentées au Gouvernement Bulgare, mais sans aucun résultat.

Ils pensent que le Gouvernement Bulgare en vertu de l'art. 12 du Traité de Berlin devrait leur restituer tous les revenus qu'il a touchés.

Se basant sur l'art. 2 dernier annexé au Protocole conclu entre la Turquie et la Bulgarie le 6 avril 1909, en vertu duquel dans un délai de 3 mois la Commission Bulgare examinera les questions des vakouf „müstesna“ et en décidera, et ayant en vue que le Gouvernement Ottoman par ses journaux officiels et non-officiels a invité publiquement les requérants particuliers, les ayants droits, qui avaient des prétentions à des vakouf, à présenter leurs pétitions et réclamations au plus tard jusqu'au 1er Août 1909, car après cette date les particuliers perdent leurs droits et ne pourront plus présenter de réclamations — ils présentent cette réclamation.

Tertio. Par cette réclamation ils demandent:

- 1) Que le Gouvernement Bulgare leur paye les revenus de la dîme et des différentes „ressoume“ perçus pendant 32 ans lesquels revenus et leurs intérêts s'élèvent à la somme de 500 à 600 mille livres turques.
- 2) Que les villages leur soient rendus pour qu'ils puissent en percevoir la dîme ou bien que le Gouvernement Bulgare rachète ce droit à eux appartenant, après que l'autorisation du Cheik-ul-Islam pour cette expropriation aura été demandée.
- 3) Que l'administration des institutions pieuses et de bienfaisance dans la ville de Pléven soit enlevée aux mutavelli et qu'elle soit confiée aux réclamants.
- 4) Que tous les autres immeubles de rapport leur soient rendus en pleine propriété ou qu'ils soient remplacés par d'autres qu'on achèterait en Turquie, ou se conformant aux formalités prescrites par le Chériat en ce qui concerne l'achat et le remplacement.

Quarto. Il y a une pétition en langue bulgare d'Ahmed Bey Rifat Beef de Constantinople, fonde de pouvoir d'Edhem Bey et Elsené Hanoum (ni leur lieu de naissance ni leur domicile ne sont indiqués), qui s'intitulent mutavelli du vakouf „Ghazi Ali et Salim Bey“ à Pléven. Leurs prétentions sont formulées dans le sens de celles exposées dans les points 1er et 2° du § Tertio ci-dessus et du § Secundo de la même.

Quinto. Il y a trois fermans impériaux:

- 1) Le premier, (du mois de Cheval 1239 [1824]), contenant l'ordre donné aux autorités locales, d'avoir à faire réintégrer au domicile du vakouf quelques rats fugitifs.
- 2) Le 2eme, du mois de Safar 1240 (1830), adressé aux autorités locales à la suite d'une plainte de Mift Osman Ahmed Mehmedoff, qui se serait mêlé dans la perception des revenus du village Brestovetz. Ce fermân décide que le village de Brestovetz appartenait au vakouf et le village Brestovetz, nommé aussi Pétrak, avec la ferme, appartiendraient au Zaim Ahmed Mehmedoff.
- 3) Le 3eme, du 25 Djemazi-ul-Akhyr 1279 (1863) adressé aux valis de Vidin et d'Andrinople, ordonnant que les fonctionnaires d'État n'aient pas à se mêler dans les affaires du mu-

tevelli du vakouf „Ghazi Ali Bey et Suleiman Bey“, concernant ses biens, dans quelque endroit qu'ils se trouvent, puisqu'il a été décidé que le mutevelli devra payer 45 mille piastres par an à l'Etat et d'autre part il paye régulièrement le personnel du vakouf.

Sixto. Il y a un testament (vakfié), en copie en langue turque de l'année 1001 et une annexe de 910 de l'Egire (1496 et 1505 de notre ère); le testament est d'Ali Bey fils de Hadir Bey, ce dernier fils de Ghazi Mihal Bey, et l'annexe de Ksaraghioz Ben Abdulah.

Pour la solution des réclamations, ci-dessus exposées, la Commission a pris en considération:

I. Que la pétition de Sabri Mahmoud Nédim doit être laissée sans examen, étant donné qu'elle ne constitue pas une réclamation pour certains droits, mais exprime seulement le désir qu'une prompt solution du litige ait lieu, et c'est dans ce but qu'elle a été présentée au Ministère en Turquie.

II. Que les réclamations du fondé de pouvoir Ahssen Bey Rifat Bécif doivent être également laissées sans examen, étant donné que son plein-pouvoir est un acte du tribunal de Chériat à Andrinople, de sorte qu'il était indispensable qu'il fut ratifié par le Cheik-el-Islam à Constantinople ainsi que par d'autres autorités centrales ottomanes compétentes à Constantinople, tandis qu'il ne porte que les cachets des membres du tribunal de Chériat d'Andrinople, légalisés par le Conseil du Vilayet dont la légalisation et le sceau sont certifiés par l'Agent commercial bulgare en cette même ville.

III. Mais la Commission a trouvé nécessaire de se prononcer aussi sur le fond de ces réclamations afin de vider cette question, et trouve qu'il faut laisser sans suite, comme non prouvées, aussi bien cette réclamation que celle exposée dans la „Iatha“, pour l'unique motif que les réclamants n'ont produit aucun document, aucune preuve pour établir leur qualité de mutevelli de ce vakouf et en général qu'ils sont en droit de réclamer. Ces réclamations se contredisent l'une l'autre, car tous les réclamants s'intitulent mutevelli quand dans la „Iatha“ il est affirmé qu'il n'y a eu qu'un seul mutevelli qui administrait aussi les autres vakouf dépendant du vakouf principal „Ghazi-Ali et Suleiman Bey“.

En outre, ils devaient en premier lieu établir leur qualité d'ayants droit de réclamer. Ils devaient produire aussi, en même temps qu'ils présentaient leur réclamation, les preuves pour établir qu'ils possèdent cette qualité et pour appuyer les droits du vakouf même, d'autant plus que du 6 avril 1909 — date de l'accord annoncé officiellement par le Gouvernement Ottoman, comme ils le disent eux-mêmes dans la „Iatha“ — au 1-er Août m. a., il y a eu un laps de temps de trois mois prévu par l'accord en question.

IV. Indépendamment de cette circonstance — les qualités d'ayants droit de réclamer non prouvées — leurs prétentions doivent être laissées les unes sans examen, les autres sans suite pour les motifs suivants:

1) Les demandes indiquées dans le § *tertio* p. p. 3 et 4 du chapitre ci-dessus n'étant pas de la compétence de la commission, elle ne doit pas les examiner, parceque:

a) la demande du p. 3 (la remise entre leurs mains de l'administration du vakouf) est du domaine de l'administration intérieure du pays, qui s'effectue par le Gouvernement, suivant les lois et les règlements en vigueur;

b) la demande du p. 4 — que les immeubles de rapport leur soient rendus — est du domaine du droit civil et par conséquent de la compétence des tribunaux de droit commun en Bulgarie; et

c) il n'est pas prescrit à la commission de se prononcer sur des demandes de ce genre, car elle a été spécialement nommée pour se prononcer seulement sur le bien-fondé des prétentions des p. p. 1 et 2 — les seules qui contiennent le signe distinctif des vakouf „mustesna“: concession faite par le Sultan à des particuliers „Ghazi“ de droits essentiellement publics, d'Etat, de percevoir dans des rayons déterminés les impôts: la dîme et les ressoums sur les terres „erazi-mirie“ transformées, par cette concession et par cette autorisation du Sultan, en „erazi-mevkouf“ (art. 4 § 2 de la loi sur les terres).

2) Les deux autres demandes — p. p. 1 et 2 du § *tertio*, doivent être laissées sans suite, comme non-fondées, parceque: a) les réclamants n'ont pas produit le document fondamental, l'acte du Sultan *ikta'* ou *Ferman*, duquel on aurait pu constater qu'en effet un jour un certain Sultan a concédé à Ghazi Mihal Bey ou à l'un de ses héritiers les droits prétendus. Les trois *fermans* présentés ne sont pas en état de remplacer l'acte fondamental sus-mentionné; b) en l'absence de cet acte, le testament *vakfi'* d'Aladin Bey, fils de Hadir Bey et petit fils de Ghazi Mihal Bey, en date du 19 Redjeb 901 (30 Mars 1496), n'a aucune signification; c) ce même *vakfi'* est en copie et non en original. Indépendamment de cela, il a les défauts essentiels suivants: il n'y est pas spécialement indiqué qu'il a été fait par devant le Djemaat, c. à d. conseil suivant le *chériat*, et même aucun des membres de ce Djemaat ne figurent dans ce *vakfi'*; le cachet du testateur n'y a pas été apposé; on n'y voit pas qu'il y ait eu transmission par le testateur et acceptation par le représentant du vakouf de Plevén; il n'y a pas d'approbation du testament par le Sultan.

Il y a une annexe dans laquelle la déclaration de Karaghioz ben Abdoulah est exposée. Dans cette déclaration ce dernier dit, qu'à cause de la minorité de Hassan Bey, fils aîné du testateur, c'est lui Karaghioz qui aurait été nommé *mutevellî* par ce même testament (il n'y a pas de document à ce sujet et dans le testament il n'en est pas fait mention); que plus tard Karaghioz désigne Hassan Bey comme *mutevellî*; que ce dernier accepte; que Karaghioz fait des dispositions contenant les obligations du *mutevellî*; que dès que cette annexe a été faite, écrite et approuvée par le nouveau *Mutevellî* Hassan Bey et par le Conseil du *Chériat*, elle a été soumise à l'approbation et à la sanction du Sultan Hâdjedd III. En dernier lieu, dans cette annexe il est écrit: «ce testament après avoir été légalisé par le Sultan entrera en pleine vigueur. Écrit, composé et transmis aujourd'hui dans les premiers jours du mois de Cheval 910 de l'Hégire (7 Mars 1495).

Cette annexe porte seulement les cachets des témoins et non ceux de Karaghioz ou d'un conseil quelconque ou bien d'une personne officielle. Par conséquent elle ne peut servir de preuve que le testament a été approuvé par le Sultan étant donné que seul Karaghioz l'affirme dans cette annexe.

d) Même si les réclamants avaient fourni les preuves de l'existence d'un vakouf légalement institué et de droits exercés, perception d'impôts, *âime* et *ressoune* dans les rayons désignés par la réclamation, leur droit à ce vakouf est éteint par le fait de la création de la Principauté de Bulgarie, parceque ces droits — perception d'impôts et de *ressoune* — sont des droits d'Etat, publics et ne peuvent être sauvegardés en faveur de personnes privées.

e) L'art. 12 du Traité de Berlin sauvegarde des droits du domaine du droit civil — droits réels sur les immeubles — comme cela a été exposé en détail dans le rapport du 24 octobre 1902 adressé par la Commission à Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères et des Cultes.

V. La prétention sur le revenu de l'octroi et des poids et mesures de la ville de Plevén n'est non plus pas de la compétence de la commission par suite des considérations exposées dans le § IV, l. lettre c de cette décision, et par suite de la considération que cette prétention pourrait viser seulement la commune urbaine de Plevén, mais non pas le Trésor du Royaume de Bulgarie, parceque ces revenus n'ont jamais été perçus par ce dernier. Mais cette prétention par sa base même ne peut exister, parceque: a) il n'y a aucun document pour attester qu'un tel droit a été cédé au vakouf ou exercé par lui sous le régime ottoman; dans le testament il n'est même pas question d'un tel droit; et b) l'octroi et les poids et mesures sous le régime ottoman étaient un revenu non pas de l'Etat mais de la caisse de la commune urbaine, comme il en est ainsi à présent, de sorte qu'il ne peut même pas être question d'un tel droit appartenant à un particulier.

VI. La Commission ne peut passer sous silence la considération qu'elle a exposée — quoique cela n'ait aucune influence sur sa décision — que le Gouvernement Bulgare a sans

— 37 —

cesse et toujours répondu aux prétentions des personnes s'intitulant mutevelli ou à leurs fondés de pouvoir, que leurs demandes au sujet des redevances et ressoume ayant trait à ce vakouf sont non fondées. Cela se voit surtout dans la correspondance N° 11 du dossier N° 24 du Ministère des Finances.

Au sujet de ce vakouf les requérants eux-mêmes dans le passé se bornaient à la demande que les revenus des immeubles en possession leur soient restitués. Rien qu'à ce sujet il existe une correspondance de laquelle on voit: que le moulin et le bain se sont écroulés, que quelques boutiques, avec leurs titres de propriété, ont été vendus également par des musulmans, que quelques pâturages ont été occupés par des villages en vertu de sentences judiciaires, etc. En somme, rien ne reste entre les mains de l'État des biens immeubles.

Conclusion:

De ce qui précède il est établi:

- 1) Que la pétition de Sabri Mahmud Nedim ne contient aucune demande qui puisse être résolue par la Commission.
- 2) La réclamation du fondé de pouvoir Ahssen Bey Rifat Béeff a été présentée par un plein pouvoir irrégulier.
- 3) Que de cette même réclamation ainsi que de celle exposée dans la „latha“, une partie n'est pas de la compétence de la commission, et l'autre est non prouvée et non fondée.

Pour cela, la Commission, se basant sur les motifs exposés dans cette décision,

Conclut:

- 1) La requête de Sabri Mahmud Nedim reste sans examen.
- 2) Elle considère irrégulier le plein pouvoir d'Ahssen Bey Rifat Béeff et pour cela trouve non fondée la réclamation présentée par lui au nom et pour le compte d'Edhem Bey et Elhasen Hanoun, le lieu de naissance et le domicile desquels ne sont pas indiqués.
- 3) Cependant l'ayant examiné quand au fond, elle a trouvé que cette réclamation n'est ni prouvée ni fondée et par conséquent elle l'a laissée sans suite.
- 4) La réclamation („latha“, présentée par Es-Said Moustafa Nouri, Hadji Ali Bey Zaade Mehmed, Elub Sabri Ilmi Mahmud Nedim, Abdoulla Rifat et Mehmed, s'intitulant mutevelli du vakouf „Ghazi Ali Bey et Suleiman Bey“ à Pléven, est laissée sans suite notamment dans leurs demandes suivantes:
 - a) de leur confier l'administration des établissements vakouf (mosquées, medjet, turbe, écoles etc.) situés dans la ville de Pléven; b) de les remettre en possession des immeubles vakouf mülk, comme konak, moulin, bain etc. ainsi que des terres (prairies et pâturages); et c) de leur restituer le revenu, perçu à partir de la guerre russo-turque jusqu'à ce jour, de l'octroi et des poids et mesures dans la ville de Pléven.
- 5) La dernière demande est laissée sans suite, quant au fond, étant donné qu'elle est adressée sans raison au Trésor du Royaume de Bulgarie.
- 6) Elle laisse sans suite comme non prouvées et non fondées leurs demandes suivantes:
 - a) que le Trésor d'État du Royaume de Bulgarie leur paye les sommes (les intérêts y compris) qu'il a perçues à partir de la guerre Russo-Turque jusqu'à ce jour, sommes provenant de la dime, des ressoume et du droit de tapon dans la ville de Pléven et dans les 18 villages environnants énumérés dans leur réclamation; et b) qu'une indemnité leur soit payée une fois pour toute pour la perte à l'avenir de leurs droits sur ces revenus.

Sophia, le 2 Septembre 1909.

Le Président: (s) P. Dimloff.

Les Membres:

(s) D. Iconomoff.
• D. Antonoff.
• A. Bascheff.
• B. Kardjleff.